

Voor altijd op de vlucht

Angelo Schenkers

Voor altijd op de vlucht

Een Amsterdams familie verhaal

Amsterdam, 2021

Voor Uke, Jan en Rika

Copyright © 2021 Angelo Schenkers

Eerste druk september 2021

Foto auteur Timo Sorber

Boekverzorging Aard Bakker

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 903 4997 8

NUR 320

www.angeloschenkers.nl

Lach nooit, als je die wagen ziet staan
Je kunt hen gerust wel betreuren
Denk maar alleen: wat hij heeft gedaan
Kan morgen mij ook gebeuren

Willy Alberti

DEEL I

*

Amsterdam, 1896 – De ontsnapping I

Amsterdam, maandag 9 maart 1896. De dag van transport. Mari en zijn vier medegevangenen worden bij het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam geketend en wel in de gereedstaande celwagen gezet. Vandaag zullen zij overgeplaatst worden naar de strafgevangenis in Alkmaar. Nog sterker dan op de luchtplaats moet Mari het gemis aan vrijheid ervaren nu hij de gevangensismuren verlaat. Hij kan haar ruiken, horen en zien, maar niet bereiken.

Als de gevangenen hun plaatsen hebben ingenomen, klapt de deur dicht en komt de wagen in beweging. Het verlaten van de gevangenispoort, de stadse geluiden, de gedachte aan zijn vrouw en twee dochttertjes, een glimp van vrije mensen op straat, Mari moet zich machteloos hebben gevoeld.

Hij zit al twee maanden vast en heeft er nog drie te gaan. Zijn vrouw is door alle ellende op straat gezet door de huisbaas en met de twee kleintjes teruggegaan naar Friesland. Ze hadden gehoopt hier in Amsterdam een beter leven op te bouwen.

Het wordt Mari te veel. Hij begint te rukken en trekken aan de ketting en het slot waarmee hij aan zijn medegevangene vastzit. Hij is geboeid met staal, maar het deert hem niet. Mari is een ruwe kerel, een werkmansman, en hij gebruikt al zijn kracht. Om de knellende pijn rond zijn polsen zal hij niet malen. Mari kent zijn krachten. Hij rukt en trekt. Hij wil niet naar Alkmaar, hij wil weg, weg uit die dievenwagen, weg uit de gevangenis. De medegevangenen kijken toe en beseffen waar toe Mari in staat is als hij kwaad wordt. Niet langer bestand tegen de brute werkmanskracht die in Mari naar boven komt, breekt het slot. Hij werpt het ding op de grond, laat de ketting los aan zijn pols hangen en wacht het juiste moment af.

Op het Centraal Station komt de wagen tot stilstand. De gevangenen zullen vanaf hier verder getransporteerd worden naar Alkmaar. Rijksveldwachter Rientsma, die het transport begeleidt en niks heeft meegekregen van wat zich zojuist achterin de wagen afspeelde, stapt uit en loopt om. Het portier aan de achterzijde gaat open. Dit is Mari's moment.

*

Dronten, jaren negentig – De foto I

Oma geeft mij een grote ingelijste zwart-witfoto met daarop mijn overgrootouders, haar schoonouders. Opa is al een paar jaar dood en de foto heeft voor haar kennelijk geen

bijzondere waarde. Ik ken de foto. Hij heeft nooit een prominente plek in het interieur van mijn opa en oma gehad. De foto stond niet tussen de andere familiefoto's in het eiken wandmeubel in de woonkamer, maar afgezonderd op een ladekast in hun slaapkamer.

Ik heb oma weleens gevraagd naar de ouders van opa. Haar geheugen laat haar, als het op mensen aankomt, nooit in de steek. Maar aan opa's ouders heeft zij weinig of geen herinneringen. Ze vertelt dat ze zijn ouders nauwelijks heeft meegemaakt. Dat ze al op leeftijd waren toen zij in 1938 met opa trouwde en dat zij niet lang daarna overleden. De foto is voor mij, misschien juist door het gebrek aan herinneringen, een object dat ik graag wil bewaren.

De wat vreemde compositie wekt mijn interesse. De twee geportretteerden zijn afzonderlijk van elkaar in het geheel geplakt. Ze zijn duidelijk bejaard, maar hun precieze leeftijden zijn moeilijk in te schatten. In hem herken ik vaag mijn opa, maar dan een forsere variant. Zijn donkere, samengedrukte haar lijkt op het ontkroeste haar van creolen en klemt als een lauwerkrans achterop zijn kalende schedel. De haardracht schijnt mij vooroorlogs. Zijn gezicht is bedrukt, hij tuurt in het luchtledige, lijkt geen aandacht te hebben voor wat dan ook. Haar blik verraadt ook afwezigheid, ik zie direct dat zij geen zorgeloos leven heeft gekend. Ze oogt kwetsbaar. Ze heeft een smal, mager gezicht met een puntige kin, schuchter, de huid rond haar wangen, mond en keel hangt slap, een haarspeld klemt het haar strak over het hoofd, eenvoudig verzorgd, de ogen even opgewekt voor het moment, maar in die ogen zie ik een doorleefde pijn. Maar er is nog iets. Als je goed kijkt naar het pak van mijn

Mari en Uke

overgrootvader, de manier waarop de kraag van zijn hemd te ruim om de hals valt en die das, die wat vlak en futloos aan de boord hangt, dan zie je dat er iets niet klopt. Alsof hij dat pak niet daadwerkelijk aan heeft. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de das of misschien wel het gehele pak getekend is. Hoe dan ook, ik wil de foto wel hebben.

Oma vertelt dat Mari en Uke, zo heetten mijn overgrootouders, in de Tweede Wereldoorlog zijn gestorven. En dat ze heel vroeger in aanraking zijn geweest met de kinderbescherming en een tijdje spoorloos verdwenen. Maar toen was opa nog niet geboren.

Mijn opa en oma zijn Amsterdammers. Dat vind ik bijzonder. Ze spreken Amsterdams, ruiken Amsterdams (dat is een combinatie van sigarettengeur aan opa's handen, koffie en gebakken mosselen) en vertellen Amsterdamse verhalen, over Wil de Paardenkop, een hoertje met een groot hoofd uit de Koestraat, of over hun vrienden met Amsterdamse namen als Japie Vega, Bep Collet en Titi Swaan. En over oma die vroeger vaak lag te knokken met haar valse schoonzus Belse Marie. Ik krijg als jongetje van het platteland geen genoeg van deze verhalen uit de grote stad.

In Amsterdam gebeurt van alles: moord, doodslag, fietsendieven, maar het lijkt er vooral altijd gezellig te zijn. In Amsterdam wordt iedere dag wel gekaart, gevist, geknokt of een haring gegeten. Zelfs het knokken lijkt mij gezellig. Knokken doe je met je vrienden, of alleen, het doet niet echt pijn, vechten wel. En een Amsterdamse smeris kun je gewoon in de maling nemen. Of hij neemt jou in de maling. Dat is Amsterdams. Er is een dierentuin, rondvaartboten, junks voor wie je moet oppassen, trams die stoppen als je op het knopje drukt, bruine kroegen, mannen die als vrouwen verkleed achter de ramen zitten, pontjes waar je zo op kunt stappen en die je gratis naar de overkant brengen.

Het is allemaal zo anders dan in het pas aangelegde Dronten, waar ik woon met mijn ouders en broertje. Als ik buiten heb gespeeld, moet ik van mijn vader de klei uit mijn laarzen slaan voordat ik de oprit oploop. Hier zijn woonerven, een atletiekvereniging en een klimtoren naast een grasveldje.

Sinds een paar jaar wonen opa en oma in Lelystad en in de weekenden komen ze langs. Niet ieder weekend, maar zo nu en dan, als zij onderweg zijn naar hun stacaravan op de Rivière camping bij het Veluwemeer. Opa en oma zijn de ouders van mijn moeder. Vaak zie ik vanuit de huiskamer, in de verte tussen het gemeentegroen door, hun laaghangende, bruine Datsun Sunny al de zijweg indraaien. De zijweg, zo noemen wij de doodlopende weg naast ons huis. Daar spelen mijn broertje en ik en laten wij de hond uit. Enthousiast waarschuwt mijn moeder, die van boven roept dat ik maar open moet doen omdat zij nog in de badkamer bezig is. Die badkameractiviteit lijkt altijd samen te vallen met de komst van opa en oma en is aan haar voorbehouden, of misschien aan moeders in het algemeen. Ze wil daarin niet gestoord worden. Noch mijn vader noch mijn broertje en ik zijn ooit op die manier bezig in de badkamer. Wij poetsen onze tanden of nemen een douche, storen mag altijd.

Als de Datsun tot stilstand is gekomen, is het in de regel Rika, mijn oma, die als eerste uitstapt en vooruitloopt. Gekleed in een bloemetjesjurk, altijd dezelfde ketting om haar nek, en op haar geaderde onderarmen en gespierde onderbenen hier en daar wat butsen en schrammen. Oma heeft zich altijd ergens aan gestoten. Dat is niet zielig, mijn moeder zegt dat oma wild is, en dan gebeurt dat.

Oma is ouderwets in haar opvattingen over de verhoudingen tussen man en vrouw, maar zelf is ze niet zo vrouwelijk. Voor haren kammen neemt zij de tijd niet. Dat doet ze tussendoor en van make-up moet ze, anders dan wat lippenstift bij speciale gelegenheden, niets hebben. In haar ene hand houdt zij haar bruine tas met daarin geld, een pannetje

Rika, dwergpoedel Blackie, mijn broertje
en ik bij de ingang van de Flevohof

soep, de *Story*, haar zakdoek of losse paaseitjes. Aan de andere hand trekt Blackie de dwergpoedel aan de riem. Blackie ligt graag in opa's nek als hij op de bank zit.

Een paar meter achter mijn oma schuifelt mijn opa, dozen dragend. Hij is kaal onder zijn pet, draagt beige ribbroeken en heeft grote oren en een grote neus. Als hij achter het stuur zit en ik druk op die neus, gaan de ruitensproeiers aan of klinkt de toeter. Wonderbaarlijk. Hij heet Jan en vindt

alles goed. Nou ja, hij heeft goed te vinden wat Rika goed vindt, want haar wil is wet. En Rika heeft een zwak voor kinderen. Dat hebben wij als kleinkinderen haarfijn door. Mag het van opa niet, dan mag het van oma toch. Want wat maakt dat nou uit, Jan? Bij mijn ouders gaat dat niet zo makkelijk. Ik vraag alles altijd eerst aan mijn moeder. Van haar mag meer. Als ze twijfelt zegt ze dat ik het maar aan mijn vader moet vragen. Dat doe ik eigenlijk nooit, want dan mag het toch niet.

Rika in de Botterstraat

Toch is mijn opa geen sul. Vroeger kon hij verhit uit zijn auto stappen, zijn jasje uittrekken en zijn mouwen opstropen, klaar voor de confrontatie met de onverlaat die hem had afgesneden op de weg. Dat zegt mijn moeder, maar zo ken ik hem niet. Voor mij is het opa die van veel zaken verstand heeft. Hij heeft een ruime collectie hengels en visgerei,

verft zijn zelfgemaakte dobbertjes in de felste kleuren, precisiewerk, weet veel van politiek (waarover hij van Rika niet mag praten in gezelschap, want dan wordt hij fanatiek) en van vogels.

In zijn afwezigheid wordt opa bij zijn achternaam genoemd. Akkerman. Het heeft iets gewichtigs. Akkerman vindt dit en heeft dat gezegd. Het gaat dan om zaken waarin Rika zijn autoriteit zonder meer erkent. Zaken ook die haar eigenlijk niet interesseren. Zij gaat over het huishouden, koopt nieuwe bankstellen bij de vleet, heeft de leesmap, verwent de kleinkinderen en geeft gevraagd en ongevraagd haar mening in privéaangelegenheden van anderen.

Het is feest als opa en oma langskomen. In ieder geval voor mijn broertje en mij. Ze brengen Amsterdams eten mee, dingen die mijn moeder niet snel in huis haalt, die speciaal zijn en die je goed moet proeven: ossenworst, een stuk oude kaas, makreel, een gebakken schol voor mijn vader. En wij, de jongens, krijgen ieder een lekkerbekje, geld of losse paaseitjes uit oma's tas. Ook Beau, onze Dobermann, drukt driftig zijn snuit in de bruine handtas, want oma neemt meestal een gehaktbal voor hem mee.

Het is helemaal feest als ik een paar dagen mee mag naar de camping. Dan kan ik vissen met opa, mits ik stil ben en niet te veel stamp op de wallenkant, eet ik witbrood met roomboter en vlokken, krijg ik 's avonds kinderkoffie (een scheutje koffie aangelengd met overgekookte melk uit een pannetje en een flinke schep suiker erin), leert oma mij patiënten en mag ik op zaterdag met haar mee naar de bingo. Als ik mij verveel dan moet ik maar fietsen gaan stelen op het Damrak. Een grapje dat ik niet begrijp. Stelen mag niet

en Damrak vind ik een rare naam voor een straat.

Mijn opa en oma vertellen graag over het Amsterdam van vroeger en ik kan deze verhalen niet vaak genoeg horen. Opa is drie jaar ouder dan oma en is in 1915 in de Dirk van Hasselsteeg, een klein steegje bij de drukke winkelstraat Nieuwendijk, geboren als jongste uit een gezin met achttien kinderen. Allemaal meiden en twee jongens.

Ik zou de broer of een zus van opa best een keer willen zien, want oma's broers en zussen ken ik bijna allemaal. Ook zij komt uit een groot gezin: elf kinderen. Op de meeste verjaardagen zijn ze aanwezig en tussen al die grijze mensen voel ik mij dan omringd door opa's en oma's. Maar opa heeft weinig contact met zijn kant van de familie. Van de achttien kinderen is een aantal vroeg overleden en sommigen waren al uit huis voordat hij werd geboren. Opa is een nakomertje.

Mijn moeder vertelt dat zij in de jaren vijftig met opa en oma in de Koestraat in Amsterdam woonde, vlakbij de Nieuwmarkt. Pas na een tijdje kreeg zij door dat de buurvrouw van een paar deuren verder familie was. Het was haar tante, een zus van opa. In een tijd dat iedereen van verveling uit het raam hing, er op straat werd geleefd, mensen elkaar voortdurend tegenkwamen, alles van elkaar wisten, was dit toch opvallend. Mijn moeder dacht er als meisje niet over na.

Mijn vader maakte hetzelfde mee met mijn opa. Hij kende mijn moeder nog niet zo lang, het was eind jaren zestig of begin jaren zeventig en hij was onderweg met mijn opa, zijn aanstaande schoonvader. Ze reden over een brug en beneden langs het kanaal zat een man te vissen. 'Dat is mijn broer', zei opa. Er werd niet even gestopt of getoeterd. Mijn vader heeft dit altijd opmerkelijk gevonden. Zo'n afstande-

lijke houding kan hij zich niet voorstellen als hij aan zijn eigen familie denkt.

Ik vraag mij ook af hoe opa zijn broer of zus als vreemden voorbij kan lopen. Opa raakt al in paniek als oma te lang wegblijft in de supermarkt. Dan zit ik met hem en Blackie te wachten in de auto totdat ze terugkomt. Waar blijft dat mens nou? Hij is bang dat er iets gebeurd is, dat ze niet goed is geworden. Oma heeft suikerziekte, maar neemt het niet zo nauw met haar dieet. Ik moet haar gaan zoeken in de supermarkt. Oma staat meestal te praten met een buurvrouw of een kennis van de camping. Nooit is er iets aan de hand. Opa is een beetje bangig en hij kan tranen krijgen bij een verrassing. Het is niet opa's schuld dat hij zijn broer en zussen niet ziet.

Opa's ouders waren katholiek en kwamen oorspronkelijk uit Friesland. Van opa's zussen zijn een paar naar een klooster in Venlo vertrokken. Opa doet niets aan zijn geloof en heeft het niet zo op katholieken, zegt oma. Opa kan katholieken aan hun gezicht herkennen. Volgens opa is Van Agt er eentje. En Lubbers ook.

Als zijn ouders ruzie hadden gingen zij over in het Fries, een taal die de kinderen niet begrepen. Het gezin was arm en ze aten direct uit een grote pan op tafel. Aardappelen en vet, net als op *De aardappeleters* van Vincent van Gogh. Ik vind het een vieze gedachte om met andere mensen uit dezelfde pan te eten. Dat heb ik van mijn vader. Die vindt ook alles vies.

Opa vertelt dat zijn vader een beer van een vent was met kolossale handen. Hij verdiende de kost als grondwerker, een zwaar beroep in de klei en de kou. Grondwerkers wer-

den ingezet bij allerlei grote karweien, zoals het graven van kanalen, onderhoud aan dijken, het aanleggen van polders en wegen. De machines die het werk zouden vereenvoudigen kwamen pas na de Eerste Wereldoorlog. Voor die tijd werd dit grove werk gedaan met niet veel meer dan een schop en een kruiwagen. De mannen waren geregeld weken of maanden van huis en sliepen dan in keten of woonwagens rond de werkplek. Als grondwerker stond je vrijwel onderaan de maatschappelijke ladder, net boven zwervers, bedelaars en werklozen. Het enige wat je meebracht was spierkracht, een opleiding had je niet nodig.

Die kerels dronken stevig door. Er werd vooral jenever gedronken. Opa drinkt ook jenever, maar niet vaak. Alleen op verjaardagen. Dan nipt hij heel voorzichtig uit een speciaal glaasje, net een klein glaasje water. Het ziet er lekker uit. Ik mocht een keer de laatste druppel proeven toen opa zijn glaasje leeg had. Ik liet de druppel uit het glaasje glijden, voelde hoe mijn keel warm werd. De grote mensen lachten om mijn gezicht. Sinas is veel lekkerder. Als opa rode wangen krijgt en over politiek begint, grijpt Rika in en zegt dat het afgelopen is. Dat is meestal bij het derde borreltje heb ik ontdekt.

Zijn vader dronk veel meer. Opa zegt dat je vroeger je loon in de kroeg uitbetaald kreeg in een zakje. En dat als zijn vader thuiskwam er niet veel meer in dat zakje zat. Zo ging dat vroeger, verklaart hij. Zijn vader kon agressief worden van drank en omdat hij heel sterk was, maakten de kinderen zich dan uit de voeten. Hij vertelt dat zijn vader ooit twee agenten met de koppen tegen elkaar heeft geslagen. Aan katten had hij ook een hekel. Als hij er een te pakken kreeg, dan brak hij

het dier met zijn blote handen de nek. Ik ril bij die gedachte, maar bij mij overwint toch het gevoel van trots voor deze oersterke overgrootvader. Die van vogeltjes hield, net als opa. Opa heeft speciaal een verrekijker om vanuit de huiskamer naar de vogels te kijken. Ik mag hem soms even vasthouden, als ik hem maar niet laat vallen of tegen het raam stoot. En ze hebben een papegaai die kan praten. Een grijze met een rode staart, Jaco heet hij. Jaco kan op zijn stokje dansen als je 'Vader Jacob' zingt en de maat aangeeft. Opa's vader handelde zelfs in vogeltjes, niet altijd even eerlijk, want straatmussen verfdde hij gerust geel en verkocht hij als kanaries.

Mijn overgrootmoeder was een lief klein vrouwtje, die het niet makkelijk had met zo'n man, zegt opa. Op latere leeftijd kreeg zij suikerziekte, net als oma, en de dokter schreef haar toen een recept van chocolade en gemalen pinda's voor.

*

Amsterdam, 1896 – De ontsnapping II

De vrijheid lonkt. De ketting hangt nog altijd los aan Mari's pols. In de paar seconden tussen het moment van stilstand en het openen van de achterdeur, moet er van alles door zijn hoofd en de hoofden van zijn medepassagiers hebben geschoten. Hoeveel mannen staan er klaar om de gevangenen te begeleiden? Lukt het Mari om gelijk weg te komen of zal hij er eerst een paar met geweld opzij moeten rammen? En welke kant kan hij het beste op rennen? Mari is vlakbij zijn eigen buurt, een paar honderd meter hooguit, daar kan hij verdwijnen in de nauwe steegjes rond de Geldersekaade,

onderduiken en zo snel mogelijk zien terug te keren naar Friesland. In Amsterdam zullen ze naar hem blijven zoeken. Of misschien denkt hij dit allemaal niet en is hij nog steeds buiten zinnen, klaar voor alles wat komen gaat.

Rijksveldwachter Rientsma stapt uit, loopt naar achteren en ontgrendelt de deur. Mari springt meteen uit de wagen. Rientsma is overdonderd en ziet hoe Mari vlucht richting de stad. Een agent en drie rijksveldwachters zetten ogenblikkelijk de achtervolging in. Het tafereel trekt de aandacht van voorbijgangers. Een grote kerel in boevenpak, de ketting nog aan zijn pols, rennend over straat, achtervolgd door vier overheidsdienaren. Mari komt niet ver. Op de Prins Hendrikkade wordt hij door de agent en een burger beetgenomen en teruggebracht naar het Centraal Station, zo schrijft *De Telegraaf* de volgende dag.

*

Dronten, 1989 – Een jongensdroom

Ik zit in groep acht van de lagere school en over een paar weken zal de hele klas een toets moeten maken. Wij hoeven niets voor te bereiden. Op die dag zal niet mijn eigen meester voor de klas staan, maar een leraar van een middelbare school.

Het lijkt mij geen aardige leraar. Het is een strenge meneer met een Duits klinkende achternaam. Hij is netjes gekleed, alsof hij op visite gaat, netter dan mijn eigen meester. Hij deelt papieren uit zonder te glimlachen. Ik begrijp niet goed waar de toets voor is, maar vermoed dat het serieus is. De vragen die ik voor me krijg vind ik lastig. Het zijn vragen

waarvan ik de antwoorden niet uit mijn hoofd heb kunnen leren en ik zal zelf een antwoord moeten bedenken. Dat ben ik niet gewend, helemaal niet onder zulke serieuze omstandigheden. Ik zie hoe andere kinderen druk beginnen te schrijven. De strenge meneer kijkt op van zijn papieren als ik wanhopig zucht om een verkeerd begrepen vraag.

Als de uitslag van de Cito-toets binnen is, krijg ik het advies mavo. Een teleurstelling, want ik zie meteen dat ik in de verkeerde groep ben beland. Uit mijn schoolresultaten blijkt het niet, maar ik weet zeker dat ik niet dommer ben dan de jongens en meisjes uit mijn klas die naar de havo mogen.

Die zomervakantie bereid ik mij, tussen het spelen door, voor op mijn nieuwe school. Aan een broer van een vriendje vraag ik of het echt waar is dat je elke dag huiswerk meekrijgt en bij de HEMA mag ik van mijn ouders een boekentas en een schoolagenda uitzoeken. Omdat mijn vader altijd zuinig is geweest en veel bewaart, krijg ik van hem een doos vol schrijfblokken, kladpapier, markeerstiften, potloden, pen- nen, een passerset, geodriehoeken en linialen.

In Dronten zijn twee mavoscholen. Ik heb gekozen voor 't Lichtschip, een christelijke school. Ik ben niet gelovig, maar ik denk dat deze omgeving het minst gevaarlijk is, dus ik neem het gezamenlijk bidden aan het begin van de week maar voor lief. Minst gevaarlijk, dat wil zeggen: veiliger dan op het Copernicus, de andere mavo-school. Daar lopen pun- kers met hanenkammen rond en zijn leerlingen betrapt op het roken van stickies.

De eerste schooldag is spannend. Tussen grote broers en zussen van vriendjes, die al verkering hebben, buttons van Doe Maar, Duran Duran en Kim Wilde op hun spijkerjas-

jes dragen, op brommers rijden en tassen vol boeken mee naar huis nemen, kijk ik hoe de stoerste jongens hun leren schooltas dragen. Nooit aan het handvat, maar nonchalant aan twee vingers rond de gesp of aan diezelfde twee vingers, maar dan de tas over de schouder geslingerd. Ik probeer beide varianten verschillende keren, en vind de eerste uiteindelijk het meest praktisch.

Als ik 's middags thuiskom van mijn eerste dag op de grote school, vraagt mijn moeder hoe het is gegaan. Het is leuk dat ik in de klas ben gekomen bij kinderen uit mijn oude klas, maar ik vertel ook dat ik niet op mijn plek ben. Het is alsof ik ontwaakt ben uit mijn speelsheid en zie dat ik meer kan.

Er volgen drie maanden van verveling en hoge cijfers. Met mijn huiswerk, waar ik voor de zomervakantie nog tegen opzag, ben ik dagelijks binnen vijf minuten klaar. Mijn ouders praten met mijn mentor en maken een afspraak met de strenge meneer van de Cito-toets. Hij is conrector op een school voor havo en vwo. Tegen mijn vader zal hij vast vriendelijker zijn.

Ik mag mee naar het gesprek. De conrector is inderdaad aardig tegen mijn ouders, maar ik blijf op mijn hoede. Dat mijn ouders erbij zitten, voelt veilig. Hij bekijkt mijn schoolresultaten, vindt ze niet slecht, maar lijkt niet overtuigd. Toch mag ik het van hem proberen in de brugklas voor havo/vwo, al zal ik het volgens hem wel moeilijk krijgen. Het verbaast mij dat hij streng durft te zijn waar mijn ouders bij zijn, maar wat ben ik trots, ik zal bewijzen dat ik het kan, dat ik niet thuishoor op de mavo.

Ik werk hard en geniet heimelijk van de waardering die

de overstap oproept bij familie en vrienden van mijn ouders. Geleidelijk aan tekent zich opnieuw een selectie van kinderen af en ik durf mijn eigen groep te bepalen. Het zal het vwo worden. Geen van mijn neefjes of nichtjes is zo ver gekomen. Mijn vader noemt het vwo altijd pittig en de scholieren pienter. Ik heb nooit laten zien dat ik school leuk vind en hij heeft mij nog nooit pienter genoemd. Ik voel mij ook niet pienter, maar voel mij wel bevoorrecht onderdeel te mogen gaan uitmaken van die onbereikbare groep waar mijn vader respect voor lijkt te hebben. Ik durf steeds verder te kijken. Het vwo zal mij immers voorbereiden op het wetenschappelijk onderwijs. De universiteit, het hoogst haalbare, ligt in het verschiet.

Over een carrière denk ik nog niet na, maar als het in de derde klas van het atheneum een keer gaat over beroepskeuzes en er een lijst met mogelijke beroepen door de klas circuleert, kies ik voor de baan waarmee ik het meeste zal verdienen: notaris. Een gewichtig beroep bovenaan de maatschappelijke ladder. Mijn keuze staat vast en ik neem mijn toekomstige rol onmiddellijk serieus, vind voor de schoolvakanties een baantje op een notariskantoor in het dorp, schrijf op kladpapiertjes ontelbare keren mijn naam met meestertitel, bedenk een handtekening en houd mijn spreekbeurt over het versterferrecht. De lerares Duits noemt mij alvast 'Herr Notar'. Ik speel nog steeds, maar nu dat ik notaris ben.

Opa heeft geen opleiding en is op zijn veertiende gelijk gaan werken en roken. Ik moet niet gaan roken zegt hij, dat is slecht voor me, maar een opleiding of een studie heb ik volgens hem ook niet nodig. Mijn vader ergert zich eraan als

opa zo praat. Opa zegt dat hij altijd zijn brood heeft kunnen verdienen met zijn handen. Als ik hem mijn overgangsrapport laat zien, vraagt hij of vwo voorwaardelijk over betekent. Mijn moeder en oma schieten in de lach. Ik doe moeite om niet verdrietig te worden. Ik wil niet dat hij nu grapjes maakt, maar dat hij trots is net als oma. Zij vindt het heel knap wat ik doe.

*

Leeuwarden, 1891 – Achter de witte hand

Zoals iedere zomer gaan de inwoners van de Friese hoofdstad ook nu weer gebukt onder de afschuwelijke stank die de straten benevelt. Door de warmte is de lucht die uit de grachten en kanalen komt verstikkend. De boosdoeners zijn de paar fabrieken die Leeuwarden telt, met name de strokartonfabriek. Ruim twintig jaar eerder hebben de heren Kuipers en Miedema deze fabriek gebouwd om verpakkingsmateriaal te leveren voor de massaproductie die in opkomst is. Het was de eerste strokartonfabriek van Nederland, gesitueerd op een onlogische plek, want het stro moest vanuit Groningen worden aangeleverd. Hier in Leeuwarden zorgt deze fabriek in ieder geval voor werkgelegenheid en helaas voor een walm. Dat komt door de grote hoeveelheid water die nodig is bij het maken van het karton. Het vuile water wordt na afloop geloosd in de kanalen en vindt zo zijn weg door de stad. Maar in de arme volksbuurten, die toch al niet uitblinken in properheid, is men wel wat gewend.

In een van deze buurten, in het straatje 'Achter de witte

hand', betrekken Mari Akkerman en Uke Dusselaar deze zomer hun eerste woning. Op nummer 16 om precies te zijn. Hun buurt ligt tussen de Wissesdwinger en de Nieuweburen. De huisjes waren halverwege de zeventiende eeuw gebouwd, toen het stadsbestuur toestemming gaf tot uitbreiding van de stad in verband met de toename van de bevolking. De straatjes werden vernoemd naar de uithangborden van de huizen waarachter zij verzezen. Aan een van de huizen langs de Nieuweburen hing een bord met daarop een witte hand. Zo kreeg het straatje van Mari en Uke, dat achter dit pand lag, zijn naam. Welke vorm van bedrijvigheid wordt aangeduid met een witte hand heb ik niet kunnen achterhalen.

Mari is achttien en Uke een jaar ouder als ze gaan samenwonen. Mari is stratenmaker, net als zijn vader en zijn oudere broer. De twee zijn nog niet getrouwd. De reden dat zij er toch voor kiezen een huis te delen laat zich raden: Uke is in verwachting.

De kans is groot dat Mari en Uke elkaar tegenkwamen op de Nieuwestad, de gracht in het centrum van de stad, waar in de negentiende eeuw de verkering zoekende jeugd op zondagmiddag na het warme eten uit wandelen ging. De meisjes liepen op deze flaneerroutes vaak met de zon in de rug en de jongens tegen de zon in. De meisjes konden de jongens zo goed in het gezicht kijken en de jongens konden in het voorbijgaan onopvallend een blik achterom werpen. Hoe langzamer je loopt, des te beter kun je de ander bekijken. Hoe vaker je elkaar passeert, des te groter de kans dat je contact krijgt. Menig romance begon zo.

Een tweede, niet onbelangrijke plek om de liefde van je leven tegen te komen was de jaarlijkse zomerkermis op het

Zaailand, het grote plein van Leeuwarden. De kermis was beroemd, of beter gezegd berucht, vanwege de alcoholische uitspattingen en de vele vrijpartijen. Negen maanden na de kermis hadden de bakervrouwen het altijd druk. De kermis in Leeuwarden vond halverwege de maand juli plaats en duurde een aantal dagen.

Op 1 maart 1892, bijna exact negen maanden na de kermis, bevalt Uke van een zoon. Hun geluk moet groot geweest zijn, maar helaas ook van korte duur: de kleine Jan, vermoedelijk vernoemd naar Mari's vader, sterft na acht dagen. Het kindje zal voorgoed de achternaam van zijn moeder dragen.

De buurt waar Mari en Uke hun leven samen beginnen vormt een allegaartje van bouwvallige huisjes, rondslingerend vuil, rondscharrelende kinderen en honden en schreeuwende dronkaards. Vooral Brave Hendrik teistert de buurt. Ontelbare keren wordt hij in laveloze toestand, tumult makend, vechtend en met moord en brand dreigend aangetroffen door opgetrommelde politieagenten. Mari's moeder, mijn betovergrootmoeder, meldt zich op 8 december 1900 bij de politie om zich te beklagen over Brave Hendrik. Haar man is eerder dat jaar overleden en Brave Hendrik houdt niet op haar het leven zuur te maken, ze verzoekt dringend om politietoezicht. Soms lukt het de agenten pas met vier man om Brave Hendrik, die niet te beroerd is een mes te hanteren, te overmeesteren en in de cel tot bedaren te laten komen.

Dan is er Gekke Ytsje, die met haar vader ook Achter de witte hand woont. Gekke Ytsje schuifelt dagelijks door de buurt met een spoorkoffertje met daarin een flesje drank. Als zij kinderen uit de buurt ziet vraagt zij hen altijd: 'Hè jim

oek een cent? Mien vader het sun hunger.' Als ze acht centen heeft verzameld, dan koopt zij een nieuw flesje drank. Maar meestal loopt zij te huilen en wordt ze uitgescholden door kinderen vanwege de dranklucht die haar omringt. Als haar vader overlijdt, raakt zij verder aan lagerwal en via het Leger des Heils belandt ze uiteindelijk in Amsterdam, waar ze belendend door de straten gaat.

Voor Mari is Achter de witte hand een vertrouwde omgeving, want hij is er opgegroeid. Hij woonde eerst op een schip in de Prinsentuin even verderop, maar sinds zijn achtste woont hij hier in het straatje met de mysterieuze naam. Zijn ouders wonen er in 1891 ook nog steeds, op nummer 5.

Voor Uke was Leeuwarden minder bekend terrein. Zij verliet in 1890 haar ouderlijk huis in het kleine Berlikum, zo'n twaalf kilometer ten noordwesten van Leeuwarden. Datzelfde jaar maakte ene Pim Mulier een schaatstocht langs de elf steden van Friesland. Hij was zo vol van zijn tocht, dat hij wilde dat er meer mensen van genieten. Het duurde even, maar in 1909 kwam zijn wens uit, de eerste officiële Elfstedentocht was een feit. Pas in 2005 zou men ontdekken dat Berlikum mogelijk ook stadse kenmerken heeft gehad en eigenlijk de twaalfde Friese stad is, maar sluitend bewijs is er nooit gekomen. Voor de tocht maakt dit niks uit want die voert toch al langs Berlikum.

Als Uke naar Leeuwarden verhuist kan ze haar intrek nemen bij haar zus Klaaske, die met haar man in het donkerste steegje van Leeuwarden woont, de Hoedenmakerssteeg. Het steegje is zo smal dat je elkaar alleen zijdelings kunt passeren.

Vier maanden na het overlijden van baby Jan raakt Uke

opnieuw in verwachting. Het kan toeval zijn, maar er zijn weer festiviteiten in de stad geweest. Van 17 juni tot en met 21 juni 1892 bezocht koningin Wilhelmina, pas 12 jaar oud, Leeuwarden met haar moeder, koningin-regentes Emma. Het bezoek ging gepaard met tal van officiële plichtplegingen, maar vooral ook met volksfeesten.

Op zaterdag 26 november 1892, ongeveer halverwege Ukes tweede zwangerschap, trouwen Mari en Uke dan eindelijk. De huwelijksdag valt op een zaterdag en dat zal geen toeval zijn geweest. Voor de meeste arbeiders was zondag de enige vrije dag van de week, een goede dag om bij te komen van een huwelijksfeest. Nu stel ik mij van de huwelijksfeesten in de armste kringen niet al te veel voor, maar er werd allicht een borreltje gedronken. Vaak moest de man verlof vragen aan zijn baas om te kunnen trouwen. Als hij dit kreeg, betekende dit niet automatisch dat hij de hele dag vrijaf kon nemen, maar dat het hem voor de duur van de huwelijksvoltrekking gegund was zijn karwei te verlaten. Daarna moest hij gewoon weer aan de slag.

Hoe Mari en Uke die dag naar het stadhuis gekleed gingen, is niet te achterhalen, maar het was in die tijd gebruikelijk om in het zwart te trouwen. Dan kon de nette kleding ook gedragen worden bij begrafenissen. Veel geld voor trouwkleding of het huwelijk is er niet bij Mari en Uke. Zelfs het aanleveren van de benodigde paperassen bezorgt hen kopzorgen. De burgemeester noteert zonder omhaal in een briefje bij de huwelijksakte van Mari en Uke 'onvermogen tot betalen der kosten van de bewijsstukken, gevorderd bij het aangaan van een huwelijk.' Bij de plechtigheid in het stadhuis zijn de ouders van Mari en de vader van Uke aan-

wezig. Ukes moeder overleed in het jaar dat Uke Berlikum verliet.

De krappe financiële situatie waarin Mari en Uke zich bevinden, is niet uitzonderlijk. De algehele economische situatie in Friesland eind negentiende eeuw was slecht, veel mensen bevonden zich in hetzelfde schuitje als mijn overgrootouders. Het was de tijd van de grote agrarische crisis die niet alleen Friesland, maar heel Europa trof. De crisis begon rond 1860 met de opkomst van de stoomscheepvaart. Europa werd hierdoor een afzetgebied voor grote hoeveelheden landbouwproducten uit Amerika en Canada. Door het enorm toegenomen aanbod kelderden de prijzen in Europa en werden boeren gedwongen efficiënter te werken. Efficiënter betekende meer machines en minder arbeidskrachten. Het specifieke probleem van Leeuwarden was dat de stad tot 1860 eigenlijk alleen maar had gefungeerd als markt voor agrarische producten uit de omgeving. Deze eenzijdige gerichtheid op agrarische handel brak de regio nu op, er was geen goed antwoord op de crisis. In andere delen van Nederland was de economie meer divers en dus minder afhankelijk van één sector.

Grote groepen overbodig geworden Friese landbouwarbeiders verlieten het platteland en trokken naar de steden, waar zij met elkaar concurreerden op een toch al niet zo florissante arbeidsmarkt. Tussen 1860 en 1920 verlieten zo'n 150.000 mensen Friesland, op zoek naar een beter bestaan elders in het land.

De winter waarin Mari en Uke trouwen is streng. De economie is volledig vastgelopen en er is overal gebrek aan. Uke is hoogzwanger en moet eten voor twee. Hun eerste kindje

hebben zij al na acht dagen moeten begraven, hoe zal dat straks gaan? Mari is geen landarbeider, maar hij moet hebben begrepen wat er om hem heen gebeurde. Die uittocht van landarbeiders op zoek naar geluk elders in het land, zou dat voor zijn vrouw en hem niet ook uitkomst kunnen bieden? Nu zijn zij nog met zijn tweeën, maar als God het wil zal er over niet al te lange tijd weer een kindje zijn en daarna nog een en misschien wel nog een. Kan Mari al die monden voeden als ze in Leeuwarden blijven? Het werk ligt er niet voor het oprapen.

In april 1893 wordt Henderika geboren en het kindje blijft leven. Het jaar daarop verhuizen Mari en Uke van nummer 16 naar nummer 7 en komen zo direct naast Mari's ouders te wonen. Het is wel zo handig om dichterbij te gaan wonen, de vrouwen hebben onderling veel steun van elkaar in de huishouding. Uke raakt wederom in verwachting en op 28 juli 1895 wordt Pietje geboren, ze is vernoemd naar Mari's moeder. Zo te zien is er in die beginjaren, ver voordat mijn opa werd geboren, sprake van normale familiale betrekkingen. Er zijn nog geen voortekenen van zijn latere afstandelijkheid en zwijgen over zijn familie.

De economie in Friesland begint tegen het einde van de eeuw langzaam weer aan te trekken, maar zoals dat gaat, merkt niet iedereen dat direct of in voldoende mate. Mari en Uke hebben nu twee dochters en vier monden om te voeden. Ze besluiten hun toekomst elders voort te zetten. In oktober 1895 brengt de stoomtrein het jonge gezin van Leeuwarden naar Amsterdam.

*

Dronten, jaren tachtig – Amsterdam, die grote stad

Amsterdam, die grote stad,
Die is gebouwd op palen.
Als die stad eens ommeviel,
Wie zou dat betalen?

Ik lig op mijn buik in mijn jongenskamer en blader in een boekje met rijmpjes en versjes van vroeger. Het oude versje over Amsterdam lees ik steeds weer. Het gaat mijn voorstellingsvermogen te boven. Kan die stad echt omvallen? Volgens opa en oma niet. En die palen, die zitten onder de grond, daar zie je niks meer van.

Voordat opa en oma in Lelystad kwamen wonen, woonden zij in de Leeuwerikstraat in Amsterdam-Noord. Als ik daar was nam oma me vaak mee naar de stad voor een ijsje of een rondvaart. Ik heb die keren nooit gemerkt dat ik op palen liep. Misschien is er ergens toch nog één te zien, zo half onder water, als je met het pontje vanuit Noord bij de stad aankomt. Al lezend voel ik de stad trekken en ik wil terug om nog eens goed te kijken.

*

Amsterdam, 1895 – Mari en Uke in de Jonkerstraat

Mari en Uke zullen misschien niet hetzelfde kinderlijke enthousiasme hebben ervaren als ik wanneer zij in oktober 1895 arriveren in Amsterdam, maar feit is wel dat Am-